

K. Doveikos monografija „Lietuvių rašytojai Didžiajame Tėvynės kare“, nepaisant didesnių ar mažesnių trūkumų¹⁰, tiek savo analitine dalimi, tiek publikuojamais joje dokumentais yra vertingas mokslinis leidinys, labai reikalingas mokytojams, dėstytojams, studentams, o taip pat, kaip savotiškas rūsčiųjų karo metų mūsų literatūros gyvenimo dienoraštis, įdomus ir platiesiems skaitytojų sluoksniams.

1968, vasaris

POPIERIAUS ISTORIJA LIETUVOJE¹

Vytautas RAUDELIONAS

Popieriaus atsiradimas ir gamyba Lietuvoje glaudžiai siejasi su visa mūsų praeities kultūra bei pažanga. XVI a. Lietuvos valstybinis ir kultūrinis gyvenimas pasiekė tokį išsivystymo lygį, kad be savo popieriaus gamybos jau nebegalima buvo išsiversti. Be pakankamo kiekio popieriaus pasidarė neįmanomas ne tik normalus administracinių įstaigų darbas, bet ir privatus gyvenimas. Šiuo dideliu popieriaus poreikavimu ir galima paaiškinti pirmosios mūsų popieriaus dirbtuvės įkūrimą Vilniuje 1524 metais.

Nepaisant didelės popieriaus reikšmės mūsų praeities kultūrai, iki šiol neturėjome apie jį nė vienos išsamesnės studijos. Ankstyvesniųjų tyrinėtojų — A. Vasiliausko², H. Lovmianskio³, Z. Učastkinsko⁴ ir kitų darbai liečia tik atskiras popieriaus dirbtuves ir neduoda pilno supratimo apie popieriaus gamybą ir panaudojimą Lietuvoje istorijos bėgyje. Todėl visiškai suprantamas tas didelis susidomėjimas, kurį sukėlė Edmundo Laucevičiaus darbo „Popierius Lietuvoje XV—XVIII a.“ pasirodymas.

Recenzuojamą E. Laucevičiaus darbą sudaro dvi stambios, didelio formato knygos, kurių pirmoji skirta autoriaus tyrinėjimams, o antroji — vandenženklų atlasui.

Visą pirmosios knygos medžiagą sąlygiškai galima sugrupuoti, išskyrus įvadą, į septynis skyrius:

¹⁰ Labai gaila, kad tokia rimtame leidinyje pasitaiko ir gana nemalonių klaidų. Antai, p. 162, neišku dėl kieno kaltės, žinomas vengrų rašytojas komunistas Bela Hešas paverstas moterimi.

¹ E. Laucevičius, *Popierius Lietuvoje XV—XVIII a.*, V., 1967, 287 p., atlasas 577 p.

² A. Vasiliauskas, *Pirmoji Kauno popieriaus dirbtuvė*, Kaunas, 1937.

³ H. Lowmiański, *Papiernie Wileńskie XVI wieku.*—„*Ateneum Wileńskie*“, R. II, z. 7/8, Wilno, 1924, s. 409—422.

⁴ Z. Uchastkina, *A History of Russian Hand Paper-Mills and their Water-marks*, Hilversum, 1962.

Įvadinėje knygos dalyje autorius pateikia trumpą mokslinės literatūros apie Lietuvos popierių apžvalgą bei nurodo savo darbo šaltinius. Kritiškai vertindamas pačius šaltinius, E. Laucevičius aptaria jų patikimumo popieriaus tyrinėtoji laipsnį.

Centrinę vietą knygoje užima pirmieji du skyriai, kuriuose apibendrinami autoriaus daugelio metų mokslinių ieškojimų ir tyrinėjimų rezultatai. Kadangi bet koks popieriaus tyrinėjimas galimas tik gerai susipažinus su jo gamyba, todėl pirmasis skyrius ir skirtas semiamojo popieriaus gamybos technikos nušvietimui. Jame supažindinama su popieriui gaminti vartojama žaliava, pačia popieriaus gamyba, semiamosiomis formomis, vandenženklių susidarymu, popieriaus formatais, rūšimis bei kainomis. Skyrių pagyvina ir tai, kad jame pateikiamos iliustracijos, vaizduojančios atskirus popieriaus gamybos procesus bei popieriaus dirbtuvių įrengimus, popieriaus kainų Lietuvoje lentelės, lietuvių arba lietuvių ir lenkų bajorų šeimų bendrai vartoti herbai ir kt.

Antrasis skyrius apima popieriaus gamybos istoriją arba, tiksliau pasakius, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės popieriaus dirbtuvių istoriją. Autoriui pavyko išaiškinti 63 popieriaus dirbtuves, iš kurių tik kelios buvo žinomos mokslinėje literatūroje. Skyriuje sukaupta be galo daug naujos ir vertingos medžiagos apie popieriaus dirbtuvių įkūrimą, jų savininkus, nuomininkus bei popieriaus meistrus, dirbtuvėse naudotą darbo jėgą, gaminamo popieriaus kokybę ir rūšis, dirbtuvių vartotus vandenženklus, metinę produkciją ir kt. Autoriaus pateikta popieriaus dirbtuvių istorija rodo, kad jis stengėsi visapusiškai ir plačiai apibūdinti kiekvienos dirbtuvės veiklą per visą jos egzistavimo laikotarpį. Deja, šykštūs istoriniai duomenys apie kai kurias popieriaus dirbtuves neleido jam tai padaryti visai išsamiai.

Trečiajame aptariamoms knygos skyriuje paaiškinami atlase atvaizduoti vandenženkliai. Čia nusakoma jų kilmė, atsiradimo bei vartojimo vieta ir laikas, sutinkamos atmainos, patekimas Lietuvon ir vartojimas Lietuvos popieriaus dirbtuvėse, jų iššifravimas ir numeriai atlase. Ketvirtame skyriuje E. Laucevičius aptaria vandenženklių panaudojimą dokumentų ir knygų datavimui, gvildena popieriaus užsigulėjimo problemą ir prieina išvadą, kad pagal popieriuje esančius vandenženklus galima nustatyti apytikrą dokumento parašymo arba knygos atspausdinimo laiką.

Penktąjį E. Laucevičiaus knygos skyrių sudaro kai kurių dokumentų, liečiančių Lietuvos popierių ir popieriaus dirbtuves, publikacijos. Tai privilegijos, sutartys, muitinių ataskaitos, inventoriai, išrašai iš teismų knygų ir kita archyvinė medžiaga. Čia publikuojama 31 dokumentas. Tai tik nedidelė dalis tos dokumentinės medžiagos, kuria autorius nuolat operuoja savo darbe ir, ja remdamasis, daro išvadas.

Šeštajame skyriuje susiduriame su rodyklėmis ir sąrašais, kurių iš viso čia net aštuonetas. Be įprastinių vardų ir vietovių rodyklių bei san-

trumpų sąrašo, skyriuje pateikta visų vandenženklių ir vandenženkliuose esamų metų sąrašai, vandenženklių atvaizdų dalykinė rodyklė, vandenženkliuose esamų vardų, pavardžių, inicialų ir vietovių pavadinimų abėcėlinė rodyklė, spausdintų knygų, kuriose rasti vandenženkliai, rodyklė. Be visų šių rodyklių ir sąrašų beveik neįmanoma būtų naudotis vandenženklių atlasu.

Paskutiniame, septintame, skyriuje pateikta darbo reziumė rusų ir anglų kalbomis daro jį prieinamą plačiam mūsų šalies ir užsienio mokslininkų ratui.

Antroji E. Laucevičiaus darbo dalis — vandenženklių atlasas. Jame patalpinta apie 4300 vandenženklių. Visi pateikti atlasė vandenženkliai yra natūralaus dydžio, ir tai teikia šiam atlasui privalumą, lyginant su kitais vandenženklių atlasais, kuriuose vandenženkliai būna sumažinti. Kaip žinoma, bet koks vandenženklių sumažinimas žymiai apsunkina jų lyginimą su tiriamajame popieriuje matomais vandenženkliais. Atlasė vandenženkliai sugrupuoti pagal temas (pagal jų bendrą išvaizdą abėcėlės tvarka, pagal autoriaus suteiktus jiems lietuviškus pavadinimus). Atlasas išspausdintas geros kokybės nepersišviečiančiame popieriuje, ir todėl vandenženkliai gerai matomi. Leidinys patraukliai ir skoningai apiformintas dailininko Vytauto Kalinausko.

E. Laucevičiaus darbas mums reikšmingas daugeliu požiūrių. Pirmą kartą mokslinėje literatūroje nušviesta Lietuvos popieriaus 400 metų istorija ir išaiškinta didesnė dalis iki šiol nežinomų tuo metu veikusių popieriaus dirbtuvių. Knygoje pateikta popieriaus gamybos ir vartotų Lietuvoje vandenženklių periodizacija. Remdamasis archyviniais duomenimis, autorius išaiškino ir įtikinamai įrodė, kad XVI a. popieriaus gamyba Lietuvoje buvo pakankamai aukšto lygio, o gaminamas popierius buvo ne kiek ne prastesnis, negu kaimyniniuose kraštuose.

Knygos autorius paneigia atskirų mokslininkų samprotavimus apie vandenženklių nepatikimumą dokumento parašymo arba knygos atspausdinimo datai nustatyti ir pateikia tam įtikinančių pavyzdžių. Jo sudarytas atlasas padės archyvų ir bibliotekų darbuotojams išaiškinti suklaidotus dokumentus arba netikra data išleistas knygas. Darbas praturtina lietuviškąją filigranologijos, heraldikos ir metrologijos terminiją. Daugelio vandenženkliuose atvaizduotų herbų pavadinimai lietuvių kalba pateikiami pirmą kartą. Naujai sudaryti arba įvedami į lietuvių kalbą tokie terminai, kaip vandenženklis, pirminis, antrinis vandenženklis, semiamoji forma, filigranas, bela, rėza, libra ir kt.

Recenzuojamas darbas svarbus ne tik mūsų šalies, bet ir užsienio specialistams. Jame pateikiama nemaža duomenų apie importuotą Lietuvon Vokietijos, Lenkijos, Olandijos ir kitų šalių popierių, jo kainas, jame esančius vandenženklus, Lietuvoje dirbusius svetimšalius popieriaus meistrus. Darbas praturtina tarptautinę filigranologijos mokslą teoriniu

požiūriu. Autorius panaudoja naujausią šios mokslo srities pasaulio literatūrą ir ne vienu klausimu pareiškia savo skirtingą, argumentuotą nuomonę.

E. Laucevičiaus darbas — didelis pastarųjų metų mūsų istorijos mokslo ir visos kultūros laimėjimas.

Kaip kiekviename didelės apimties darbe, taip ir šiame, pasitaiko vienas kitas nesklandumas, netikslumas, ginčytinas teiginys ir redakcinio pobūdžio bei korektūros klaidų. Visų pirma dėl knygos antraštės. Mums atrodo, kad knygos turiniui per siauri jos antraštės rėmai. Juk autorius, rašydamas vienos ar kitos popieriaus dirbtuvės istoriją, chronologiškai neapsiribojo XVIII amžiumi. Kai kurios popieriaus dirbtuvės (Prienų, Vilniaus tryliktoji ir kt.) nustojo veikti tik XIX amžiuje, ir autorius, norėdamas pateikti užbaigtą jų istoriją, buvo priverstas peržengti nustatytus chronologinius rėmus. Juos pažeidžia ir aštuonių popieriaus dirbtuvių (Anglininkų, Aukštadvario, Katišių ir kt.), įkurtų jau XIX amžiuje ir visiškai nesusijusių su popieriaus gamyba Lietuvoje XVIII amžiuje, istorija. Savo darbe autorius nagrinėja visą rankinį (semiamąjį) Lietuvos popieriaus gamybos laikotarpį, kuris baigėsi XIX a. viduryje, perėjus prie mašininio popieriaus gamybos būdo. Todėl knygos antraštė turėtų apimti ne XV—XVIII a., o XV—XIX a. pirmąją pusę.

Knygos turiniui per siauri ir teritoriniai antraštės rėmai. Darbe aprašomos popieriaus dirbtuvės, veikusios ne tik dabartinės Lietuvos TSR, bet ir Baltarusijos TSR teritorijoje. Kiek mums žinoma, autoriaus darbas buvo pateiktas spaudai kitoku pavadinimu, būtent „Popierius Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, kuris jam geriau tinka. Nežinia kodėl tokio pavadinimo buvo atsisakyta. Negana to, atsirado prieštaravimas tarp naujo knygos pavadinimo ir atskirų jos skyrių pavadinimų, kurie liko nepastebėti ir nepakeisti. Apie popierių ir popieriaus dirbtuves ne Lietuvoje, o Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje kalba pagrindinis knygos skyrius (p. 51—107), joje įdėtas žemėlapis (p. 52) ir reziümė rusų ir anglų kalbomis (p. 264—275).

Pateikdamas Vilniaus popieriaus dirbtuvių istoriją, autorius aprašė jas pagal jų topografinį išsidėstymą. Tačiau likusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės popieriaus dirbtuvės aprašytos, nesilaikant nei topografinio, nei chronologinio požymio ir net abėcėlės tvarkos. Viena iš šių požymių taikymas būtų ne tik suteikęs popieriaus dirbtuvių aprašymui vientisumo ir sistemos, bet ir žymiai palengvinęs naudojimąsi pateikta medžiaga. Dabar tenka nuolat šauktis rodyklių pagalbos, o priedai, įterpti tarp teksto ir rodyklių, sudaro tik nepatogumų naudotis knyga.

Autorius kažkodėl nenurodo, kad kai kurie dokumentai jau buvo skelbti anksčiau kitų tyrinėtojų arba paties autoriaus. Atrodo, kad tikslingiau būtų buvę skelbti dokumentus ne chronologine tvarka, o grupuoti juos pagal popieriaus dirbtuves. Tuomet dokumentai apie Suprasliaus (Nr. 16,

18, 25), Smurgainių (Nr. 4, 8, 9) ir kitas popieriaus dirbtuves būtų patekę į vieną vietą. Prie dokumentų Nr. 3 ir 5 derėjo pažymėti, kad tai iš pirminių šaltinių autoriaus sudarytos suvestinės lentelės ir pateiktos lietuvių kalba, bet ne patys šaltiniai.

Darbe nurodoma, kad dokumentai Nr. 16 ir 18 saugomi Vilniaus universiteto rankraštyne ir pažymėti signatūromis: pirmasis — A 3817, o antrasis — A 3847. Iš tikrųjų šie abu dokumentai yra viename aplanke ir turi vieną signatūrą — A 3897. Si teisinga signatūra žinoma ir autoriui, nes jis nurodo ją savo darbo 98 puslapyje 422—423 išnašoje. Kalbėdamas apie pasitaikantį kai kurių popieriaus meistrų neraštingumą (p. 106), autorius remiasi Lietuvos TSR Centrinio valstybinio istorinio archyvo Vilniuje saugomu dokumentu. Patikrinus nurodytą bylą, paaiškėjo, kad joje yra visai kito turinio XVII a. vidurio dokumentai, kai tuo tarpu neraštingi meistrai B. Lencevičius ir P. Blogoševskis gyveno XVIII a. pradžioje (žr. recenzuojamos knygos priedus Nr. 16 ir 18). Be to, p. 98 Blogoševskis tapo Blogočevskiu, o Bazilius Lencevičius — L. Lencevičium (p. 106).

Panašių korektūros klaidų knygoje yra žymiai daugiau: 71 puslapyje 149 išnašoje nurodoma, kad apie Suprasliaus popieriaus dirbtuvę reikia žiūrėti 95 puslapį, o iš tikrųjų šios dirbtuvės istorija dėstoma p. 97—101; p. 104 pažymėta, kad žiūrėti priedą 21 a, tačiau tokio priedo išvis nėra. Klaidingai nurodoma į priedus p. 75 (priedas 11 vietoj 13), p. 86 (pr. 26 vietoj 29), p. 90 (pr. 6 vietoj 8). Cituojant Lietuvos TSR istorijos šaltinius (p. 61 ir 73), vietoj puslapių sužymėti dokumentų eilės numeriai, o vietoj šių — puslapiai. Netgi pačiame knygos turinyje liko neištaisytos paginacijos klaidos. Pradedant 233-ju (turėtų būti 234-sis) puslapiu, visa turinio numeracija supainiota per vieną puslapį.

Tenka apgailestauti, kad šis nepaprastai įdomus ir vertingas, epochinės reikšmės darbas išeina į tarptautinę areną sužalotas smulkių redakcinio pobūdžio ir korektūros klaidų. Todėl kyla natūralus klausimas, koks gi buvo leidinio redaktorių vaidmuo, kurių, be meninio redaktoriaus, buvo net šeši.

Juk ir taip, atrodo, ne dėl autoriaus kaltės buvo pakeistas knygos pavadinimas, suplakta į vieną redakcijos ir autoriaus pratarmė, pašalintas iš knygos turinys rusų ir anglų kalba.

Negalima nepaminti šiltu žodžiu Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos vadovybės, parodžiusios daug iniciatyvos ir pastangų, išleidžiant recenzuojamą darbą. Tai jau nebe pirmas šios bibliotekos leidinys, kuris susilaukė aukšto ne tik mūsų šalies, bet ir užsienio mokslininkų įvertinimo. Šiuo gražiu leidybinio darbo pavyzdžiu galėtų pasekti ir kitos stambiosios mūsų bibliotekos. Ypač daug reikėtų tikėtis iš Lietuvos TSR Respublikinės bibliotekos, kuri atlieka mūsų nacionalinės bibliotekos funkcijas ir turi savo leidybines teises.

Verta pagalvoti ir apie knygos autoriaus žinių perteikimą jaunajai istorikų kartai. Vandenženklių tyrinėtojų-filigranologų yra per daug mažai, kad galima būtų atsisakyti progos paruošti vieną arba du jaunus šios srities specialistus. Iš viso norėtųsi, kad vyresniosios istorikų kartos žinių ir patyrimo perdavimas jaunesniajai kartai pagaliau taptų mūsų istorikų tradicija. Jau ir taip pakankamai skaudų ir pamokantį smūgį patyrė mūsų istorijos mokslas, netekdamas I. Jonyno, A. Janulaičio, P. Pakarklio ir K. Jablonskio, kuriems nepalankios laiko sąlygos sutrukdė paruošti pilnavertę jaunųjų istorikų kartą, ir jie nusinešė su savim ne tik neperduotas žinias, didelį patyrimą, mokslinio darbo metodiką, bet ir savo mintis, sumanymus ir ilgai puoselėtus planus daugeliu svarbių Lietuvos istorijos klausimų.

1968, kovas